афоризмлар чиқиб кетади, чунки улар структурал жиҳатдан яхлит ҳолда қўлланувчи синтактик бирликлардир» [10:214].

Ғ.Саломов өз мийнетлеринде «фразеологик ибора», «идиома», «ибора» атамаларын синоним ретинде пайдаланады, нақыл-мақаллардан бул тил бирликлериниң айырмашылығын көрсетип береди. Оның пикиринше: «Нақыл – халық ақыл-ойының нәтийжеси, оның ҳүкими, қарары, көп әсирлик тәжирийбелериниң жыйнағы, турмыстағы ўақыяларға мүнәсибетиниң көриниси. Мақал – ҳәдийселерди образлы сүўретлеўши, тилимизде кең қолланылатуғын сөйлеў обороты. Мақал сөйлеўшиниң пикир мазмунына мүнәсибетин сүўретлейди. Идиома – формасы бойынша бөлеклерге ажыратылмайтуғын, сөз дизбеги қурамындағы сөзлердиң туўра ҳәм анық мәниси менен түсиндирилетуғын, аўыспалы мәни аңлатыўшы турақлы сөз дизбеги» [15:263].

Б.Жураева мақаллардың фразеологизмлерден этимологиялық, мәнилик ҳәм синтаксислик жақтан айырмашылығын көрсетип береди. Нақыл-мақаллар ҳәм фразеологизмлердиң идиомалар деп аталып жүргени олардағы аўыспалы мәниге тийкарланғанында. Айырмашылығы-нақыл-мақалдағы мазмун көркемлеў жолы менен ашылады, фразеологизмдеги мәни сөзден аңланатуғын мәни деп тәриплеўге болады. Нақыл-мақалда нәсият, жол-жоба көрсетиў сыяқлы улыўмалық бар, кең мазмунлы ҳәм ықшам формалы көркем шығарма сыпатындағы сөйлеў бирлиги есапланады. Фразеологизмнен аңланатуғын мәни сөзлик мәни болып, ол лексикалық бирлик, тилдиң сөзлик байлығына киреди. Нақыл-мақаллар өзиниң ишки грамматикалық қурылысы бойынша гәпке тең болады, фразеологизмлерде бир қыйлылық жоқ: олар сөз дизбегине де, гәпке де тең бола алады [8:11].

Биз фразеолог илимпазлардың пикирлерин есапқа ала отырып, фразеологияның көлемин тар мәниде алдық. Фразеологизм – бул таяр түрдеги семантикалық еркин емес сөз дизбеклери, олар семантикалық жақтан идиомаласқан пүтинлик. Көркем шығармаларда қолланылатуғын фразеологизмлер образлы, эмоционаллық-экспрессивлик мәнилерге ийе. Көпшилик илимпазлар буларды фраземалар, идиомалар деп те атайды.

Әдебиятлар

1. Айымбетов Қ. Қарақалпақ фольклоры. - Нөкис: «Қарақалпақстан», 1960.
2. Айназарова Г. Қарақалпақ тилинде теңлес еки компонентли фразеологизмлер. -Нөкис: 2005.
3. Aynazarova G. Qaraqalpaq tilinde ten’les yeki komponentli frazeologizmlerdin’ leksika-semantikali’q ha’m stillik wo’zgeshelikleri. -No’kis: «Qaraqalpaqstan», 2015.
4. Бердимуратов Е. Ҳәзирги заман қарақалпақ тилиниң лексикологиясы. - Нөкис: «Қарақалпақстан»,1968.
5. Бердимуратов Е. Әдебий тилдиң функционаллық стиллериниң раўажланыўы менен қарақалпақ лексикасының раўажланыўы. -Нөкис: «Қарақалпақстан»,1973.
6. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилиниң стилистикасы. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1990.
7. Бушуй А., Холиёров Л. Фразеология ва паремиология тарихидан. // Тил ва адабиёт. –Тошкент: 2002, №4.
8. Жураева Б. Мақолларнинг лисоний мавқеи ва маънавий-услубий қўлланилиши.- Филология фанлари номзоди автореф. – Самарқанд: 2011.
9. Ешбаев Ж. Қарақалпақ тилиниң қысқаша фразеологиялық сөзлиги. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1985.
10. Йўлдошев Б. Ўзбек фразеологияси ва фразеографиясининг шаклланиши ҳамда тараққиёти. –Самарқанд: 2007.
11. Наурузбаева С. Фразеологические единицы в каракалпакско-русском словаре. -Ташкент: ФАН, 1972
12. Насыров Д.С., Бекбергенов А., Жәримбетов Қ. Русша-қарақалпақша лингвистикалық терминлер сөзлиги. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1979.
13. Малиновский Е.А. История изучения проблем фразеологии в русском языкознании. -Ташкент: «Фан», 1991.
14. Пирниязов Қ., Пирниязова А. Қарақалпақ тилиниң лексикасы. –Нөкис: 2004.
15. Саломов Ғ. Тил ва таржима. – Тошкент: ФАН, 1966.
16. Телия В.Н. Русская фразеология. Москва: Школа «Языки русской культуры»,1996.
17. Рахматуллаев Ш. Основные грамматические особенности образных глагольных фразеологических единиц современного узбекского языка. Автореф. дисс…канд. филол. наук – Москва. 1952.
18. Ройзензон Л.И., Малиновский Е.А., Хаютин А.Д. Очерки по истории становления фразеологии как лингвистической дисциплины. –Самарканд: 1975.
19. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. -М.: 1985.
20. Yusupova B. Qaraqalpaq tilinin’ frazeologiyası. -Toshkent: «Tafakkur qanoti», 2014.

РЕЗЮМЕ

Мақола қорақалпоқ тилидаги фразеологизмларнинг ҳажми ва чегараси масаласига бағишланган. Бу масалада тилшуносликда ҳар хил фикрлар мавжуд. Фразеология бўйича рус ва туркий тиллардаги тадқиқотларга шарҳлар берилган.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена вопросу объёма и границы фразеологизмов каракалпакского языка. В лингвистике имеется множество мнений по этому вопросу. Автор даёт обзор исследованиям по фразеологии русского и тюркских языков.

SUMMARY

The article deals with capacity and treaties of phraseological units in Karakalpak. It was given some hypothesis on this issue. The author gives a review of investigations in phraseology of the Russian and Turkic languages.

INGLIZCHA-O‘ZBEKCHA LUG‘AT HAQIDA

Sh.Ruzimov – *assistent o’qituvchi*

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so‘zlar: leksikografiya, ma’nodosh, urg‘u, tamoyillar, tanqidiy, takliflar, ishlab chiqmoq, yaxlit tizim, ilmiy, tahlil qilmoq.

Ключевые слова: лексикография, синоним, ударение, принципы, критически, рекомендации, разрабатывать, целая система, научный, изучать.

Key words: lexicography, synonym, stress, principles, critically, recommendations, to work out, whole system, scientific, investigate.

Ayni paytda yurtimizda chet tillarini o‘rganishga bo‘lgan talab kuchli va shunga yarasha imkoniyatlar ham mavjud. Chet tilini o‘rganishda lug‘atlar asosiy o‘rin tutadi. Shu kunga qadar **Shavkat Butayev, Abbos Irisqulov kabi** filolog olimlarimiz tomonidan, inglizcha-o‘zbekcha lug‘at tuzish masalasiga katta ahamiyat berib kelinmoqda. Mazkur maqolada yuqorida keltirilgan lug‘atshunoslar lug‘atining yutuq va kamchiliklari haqida so‘z yuritiladi.

Shavkat Butayev tuzgan lug‘atda lug‘at maqolachalari alifbo tartibida berilgan va farqlanib turishi uchun qora rang bilan ajratib qo‘yilgan. Har bir lug‘at maqolachasidan so‘ng uning transkripsiyasi o‘rta qavs ichida berilgan. Transkripsiyadan keyin og‘ma yozuvda ularning qaysi so‘z turkumiga oidligi ingliz tilidagi qisqartma shaklida ko‘rsatilgan: ABC [eibi:si:] *n* [1:2].

Zarurat bo‘lsa so‘z yoki atama qaysi sohaga oidligi yoki qaysi tildan olinganligi lug‘atning har ikkala qismida og‘ma yozuv bilan so‘z turkumini anglatuvchi qisqartmadan so‘ng o‘zbek tilida kursiv bilan qisqa shaklda berilgan:

oblative [aebløtiv] *n gram.*

brioche [‘briːɒʃ, briː'əʊʃ] *n. fr.* briosh, kichkina bulka non.

Transkripsiya qilingan paytda unga qo‘shimcha sifatida so‘zning urg‘usi ham ko‘rsatilgan: **lady** ['leɪdi] *n.* (pl **-ies** [-iz])1) xotin, ... [1:34].

Ba’zi so‘zlarning ma’nolarini yanada yaxshiroq yoritib berish uchun ular ishtirok etgan iboralar berilgan. Bu holatda, so‘z yana qaytarilmasligi uchun “~” belgisidan foydalanilgan: book [buk] *n* kitob; ABC ~ alifbo kitobi [1:22].

Barcha so‘z turkumiga oid tub va yasma so‘zlar keltirilgan.

Omonimlar rim raqamlari bilan ketma-ket ko‘rsatilgan.

Masalan: capital I [kæpitl] *n* poytaxt

capital II [kæpitl] *n* me’mor [2:28].

So‘z ma’nolarini ochishda misol va iboralardan keng foydalanilgan:

enormous [ɪ'nɔːməs] *a* juda katta, ulkan; ~ sum katta summa; ~ changes katta o‘zgarishlar.

Ilmiy atamalar ma’nosini ochishda ta’rifiy izohdan keng foydalanilgan:

faience [fai'ɑːns] *n. fr.* fayans (*ganch aralash loy*).

So‘zlarning eng asosiy ma’nosi oldin, ikkinchi darajali ma’nolari keyin berilgan: **finery** ['faɪn(ə)ri] *n* 1) yaxshi kiyinish; 2) qimmatbaho zeb-ziynatlar. [2:42].

Frazeologik iboralar, ko‘pincha, birinchi komponent hisoblangan so‘z maqolasida joylashtirilgan. Agar frazeologik iboraning birinchi komponenti olmosh, son yoki yordamchi so‘z bo‘lsa, u ikkinchi o‘rindagi mustaqil ma’noli so‘z maqolasida berilgan.

Lug‘at boshida unda foydalanilgan qisqartma va shartli belgilar ro‘yxati berilgan: *pl – plural, adj – adjective.*

Ma’nodosh (sinonim) so‘zlar berilgan holatda ularning har biri alifbo tartibida o‘z o‘rnida bosh so‘z sifatida berilib, mustaqil ravishda tavsiflangan yoki boshqa sinonimga havola etilgan: falcated [fækeitid] = falcate [2.39]

Berilgan ot ko‘plikka aylanganda ingliz tilidagi so‘z oxiridagi “y” harfi “i” ga aylanadigan so‘zlarning ko‘plik shakli kamdan-kam hollarda ko‘rsatib o‘tilgan:

ladies ['leɪdiz] *n.* 1) *pl* **lady** *dan* 2) *so‘zl.* ayollar hojatxonasi. [3:40].

Agar foydalanuvchi diqqat qaratmasa misolda “ladies” so‘zining ko‘pligini “lady” so‘zi deb tushunishi mumkin. Sh.Butayevning keyingi lug‘atida buning izohi bunday tushunmovchilikdan xoli: **ladies** ['leɪdiz] *n.* 1) *pl of* **lady** *dan* 2) *so‘zl.* ayollar hojatxonasi. (Sh. Butayev “inglizcha-o‘zbekcha o‘zbekcha-inglizcha” lug‘at. 80000 so'z va ibora. 2013.)

Ya’ni bunda muammo “lady” so‘zi oldiga “of” predlogini qo‘yish bilan hal qilingan.

Ingliz tilida o‘zakdagi unlini boshqa unli bilan almashtirish orqali ko‘plik shakli yasaluvchi nostandart otlarning avval bosh so‘z sifatida birlik shakli keltirilib maqolaning turkumni anglatuvchi qisqartmasidan so‘ng qavs ichida berilgan: **goose** [guːs] *n* (*pl* **geese**) 1) g‘oz;...

Ko‘plikni anglatuvchi -es qo‘shimchasi qo‘shilganda negizdagi /f/ tovushi /v/ tovushiga aylanuvchi otlarning ko‘plik shakldagi yasalishi ham ko‘rsatib o‘tilgan. Lug‘at maqolasi sifatida uning birlik shakli berilsa qavs ichida uning ko‘plik shakli berilgan: **life** [laɪf] *n* (*pl.* **lives**) hayot;, yashash.

Agar bosh so‘z sifatida uning ko‘plik shakli berilgan bo‘lsa quyidagi ko‘rinishda ma’nosi birlik shakliga havola qilingan:

wives [waɪvz] *pl.* **wife** *dan.*

Bu misolda ham mualliflar yuqorida “ladies” so‘ziga berilgan izoh singari yondoshgan. Sh.Butayev keyingi lug‘atida bu munozaraga sabab bo‘lmasligi uchun “of” predlogi bilan muammoni hal qilgan: **wives** [waɪvz] *pl. of* **wife** *dan.*

Ko‘plikni anglatuvchi -es qo‘shimchasi qo‘shilganda negizdagi /f/ tovushi /v/ tovushiga aylanishi ham, o‘zgarishsiz qolishi ham mumkin bo‘lgan otlarning ko‘plik shakldagi yasalishi ham turkumni anglatuvchi qisqartmadan so‘ng qavs ichida quyidagicha berilgan: **scarf** [skɑːf] *n.* (*pl.* **-s** [-s], **scarves**) 1) sharf; 2) galstuk, bo‘yinbog‘.

Ingliz tiliga boshqa tillardan o‘zlashgan nostandart otlarning ko‘plik shakli ham transkripsiyasi bilan birga turkumni anglatuvchi qisqartmadan so‘ng qavs ichida ko‘rsatilgan: **analysis** [ə'næləsɪs] *n.* (*pl.* **-ses** [-sɪːz]) tahlil.

Bosh so‘z sifatida nostandart otlarning ko‘plik shakli berilsa uning ma’nosi o‘sha so‘zning birlik shakliga havola qilingan:

bacteria [bæk'tiəriə] *pl.* **bacterium** *dan.*

Ingliz tilida ko‘plik shakli umumiy qoida bo‘yicha ham qoidalardan mustasno ravishda yasalishi ham mumkin bo‘lgan otlar lug‘at maqolasining tarjimasidan oldin qavs ichida quyidagi tartibda fonetik transkripsiyasi bilan birga ko‘rsatilgan: **abacus** ['æbəkəs] *n* (*pl* **-ci, -ses** [-sɪːz]) 1) *me’mor.* boshtirgak; ustunning tepa qismi; 2) *mat.* cho‘t,...

Ingliz tilidagi nostandart sifatlarning darajalanish kategoriyalari to‘liq ko‘rsatilgan: **good** [gʊd] *a* (**better**, **best**) 1) yaxshi;...

Ya’ni misolda ko‘rgan bo‘lsangiz lug‘at maqolasi sifatida sifatning oddiy darajasi olinib, turkumni anglatuvchi qisqartmadan so‘ng qavs ichida to‘q qora rangli harflarda uning qiyosiy va orttirma darajalari transkripsiyasi bilan berilgan.

Nostandart ravishlarda ham qiyosiy, orttirma darajaning yasalishi qavs ichida berilgan: **far** [fɑː] 1. *adv* (**farther, further; farthest, furthest**) uzoq,...

Ingliz tilidagi nostandart fe’llarning o‘tgan zamon va o‘tgan zamon sifatdosh

shakli ham ularning bosh so‘z sifatida berilgan infinitiv (fe’lning noaniq) shaklining turkumni anglatuvchi qisqartmasidan so‘ng qavs ichida berilgan:

arise [ə'raɪz] *v* (**arose; arisen**) 1) ko‘tarilmoq; 2) paydo bo‘lmoq.

be [biː] *v* (**was**, pl **were; been**) bo‘lmoq, bor bo‘lmoq;...

Bosh so‘z sifatida inglizcha noto‘g‘ri fe’lning o‘tgan zamon va o‘tgan zamon sifatdoshi shakllari berilgan bo‘lsa uning ma’nosi o‘sha fe’lning infinitiv (fe’lning noaniq) shakliga havola qilingan: **eaten** [i:tn] *p. p.* **eat** *dan*

ate [et] **eat** *so‘zining o‘tgan zamon shakli.*

Son turkumiga xos so‘zlarning grammatik xususiyatlari (ya’ni sonlarning tartib yoki sanoq son ekanligi) to‘liq ko‘rsatilgan:

eighteen [eɪ'tiːn] *num.card.* o‘n sakkiz.

Paronimlardan unumli, xatosiz va o‘z o‘rnida foydalanilgan:

ingenious [ɪn'dʒiːniəs] *a* farosatli, fahmli.

ingenuous [ɪn'dʒenjuəs] *a* ochiq ko‘ngil, soddadil, sofdil, ko‘ngilchan.

Grammatik rod kategoriyalariga e’tibor yuqori.

Qo‘llanmadagi “cousin” so‘ziga berilgan izohda buni ko‘rish mumkin:

cousin [kʌzn] *n* 1) amakining (*tog‘aning, xolaning, ammaning*) o‘g‘li; 2) amakining (*tog‘aning, xolaning, ammaning*) qizi.

Bu misoldagi “cousin” so‘zi aslida ham erkak kishi ham ayol kishi uchun ishlatiladigan umumiylikka ega. Agar shu joyning o‘zida o‘g‘il bola va qiz bola uchun alohida ishlatiladigan variantlari ham berib o‘tilsa nur ustiga a’lo nur bo‘lardi.

Onda-sonda berilgan so‘zlarning qaysi so‘z turkumiga tegishliligini ko‘rsatishda chalkashiklar mavjud:

canvass [kænvəs] *n* 1) ovoz yig‘moq (*saylovdan oldin*); 2) muhokama qilmoq.

Misoldagi so'zlar aslida f'el turkumiga xos, ammo bu yerda *n* (ya'ni "*ot*") deb berilgan.

agriculturist [ægrikʌlʧ(ə)rist] *a* 1) agronom; 2) yer mutaxassisi

Ushbu misoldagi so'zlar esa ot so'z turkumiga xos, misolda *a* (ya'ni "*adjective*") sifat deb berilgan.

Lug'at oxirida noto'g'ri f'ellar jadvali, geografik nomlar ro'yxati va deyarli barcha sohalarga xos qisqartmalarning ro'yxati ilova sifatida berilgan.

Yuqoridagi lug'atni tahlil qilishimizdan maqsad kelajakda yaratilajak lug'atlar sifatini yaxshilashga hissa qo'shishdir, aslo ularning qiymatini tushirish emas. Lug'atlar xorijiy tillarni o'rganishda milliy ta'lim dasturiga mos, foydalanuvchining turli xalqlar madaniyatlari haqida qo'shimcha bilimga ega bo'lish xohishini hisobga olib yaratilsa uning qiymati tushmaydi.

Adabiyotlar

1. Butayev Sh., Irisqulov A. Inglizcha-o'zbekcha o'zbekcha-inglizcha. (70000 so'z va ibora). -T.: "Fan" nashriyoti. 2009.

2. Butayev Sh. Inglizcha-o'zbekcha (50000 so'z va ibora) "Bayoz" nashriyoti. –Toshkent: 2013.

3. Butayev Sh. Inglizcha-o'zbekcha o'zbekcha-inglizcha. (80000 so'z va ibora) "O'qituvchi" nashriyot-matbaa ijodiy uyi. –Toshkent: 2013.

REZYUME

Mazkur maqolada lug'at sistemasining tizimli tadqiq usuli, komponent tahlil qilish, qiyoslash, tavsiflash, tasniflash usullaridan foydalanilib Sh.Butayev, A.Irisqulovlarning inglizcha-o'zbekcha lug'atlari tuzilishi tamoyillari tanqidiy tahlil qilindi, yutuq va kamchiliklari misollar bilan ko'rsatilgan holda uni takomillashtirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqildi. Ishlab chiqilgan taklif va mulohazalar tilni yaxlit tizim sifatida o'rganishda ilmiy, lug'at tuzishda amaliy ahamiyatga ega.

РЕЗЮМЕ

В статье с помощью метода компонентного анализа, сравнительно-типологического метода рассматриваются принципы составления англо-узбекского словаря Ш.Бутаева и А.Ирискулова. Были выявлены и показаны преимущества и недостатки на основе примеров даются практические рекомендации по совершенствованию принципов составления словарей. Рекомендации автора статьи представляют практическую ценность в повышении качества двуязычных словарей.

SUMMARY

The article is devoted to the study of principles of compelling the English-Uzbek dictionary by Sh.Butaev and A.Irisqulov by the method of componential analysis and comparative-typological method. On the basis of examples there were distinguished its advantages and disadvantages and presented some practical recommendations for improving principles of compiling dictionaries. The author's recommendations are of a practical value for improving of the quality of bilingual dictionaries.

К.КАРИМОВТЫҢ «АҒАБИЙ» РОМАНЫНДА РЕҢЛЕРДИ БИЛДИРИЎШИ СӨЗЛЕР ҚАТНАСЫНДА ЖАСАЛҒАН ТАРИЙХЫЙ ЖӘМИЙЕТЛИК-СИЯСИЙ ЛЕКСИКА

Қ.Зайрова – *еркин излениўши*

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: сифат, ранг, лексема, семема, лингвистика, ижтимоий-сиёсий лексика, ҳарбий лексика.

Ключевые слова: имя прилагательное, цвет, лексема, семема, лингвистика, общественно-политическая лексика, военная лексика.

Key words: adjective, color, lexeme, sememe, linguistics, social-political lexics, military vocabulary.

Тил – тарийхый дәўирлер даўамында пайда болған халықтың дөретпеси. Онда халықтың пүткил тарийхый раўажланыў жоллары менен басқышлары, сол тарийхта дөретиўши халықтың турмысы көринеди. Ҳақыйқатында да, тил менен жәмийет арасындағы байланыс тарийхый жобада жәмийетке оның тилге тәсири көзқарасынан қараўды талап етеди. Ҳәр қандай миллет тилиниң сөзлик қурамында сол халықтың пүткил тарийхый өмири, күн көриси, ақыл ойы, руўхый дүньясы, өтмиши, ҳәзиргиси ҳәм келешеги көринеди. Өйткени, халықтың сиясий социаллық-экономикалық, мәдений ҳәм руўхый турмысының талапларына сәйкес жәмийетлик раўажланыўдың барысында пайда болған өзгерислер, тилдиң сөзлик қурамына лексикалық бирликлер түринде удайы енип барады ҳәм тил арқалы қатнас ҳалатында өзине тән социаллық хызмет атқарып келеди [1:20-21].

Қарақалпақ тилиниң сөзлик қурамының белгили бөлегин жәмийетлик-сиясий лексика қурайды. Жәмийетлик-сиясий лексика – мәмлекет, жәмийетлик турмыстағы сиясий өзгерислер, жәмийет ағзаларының ҳуқықлары ҳәм ўазыйпалары, халық аралық қатнасықлар, сыртқы ҳәм экономикалық байланыслары түсиниклерин қамтыйды. Жазыўшы К.Каримов тарийхый жәмийетлик-сиясий лексикаға байланыслы сөзлерди өзиниң «Ағабий» шығармасының талабына сәйкес, халықтың тарийхый раўажланыўының басқышларына байланыслы белгили муғдарда көплеп қолланғанын көремиз. Олар арасында айырымлары реңлерди билдириўши сөзлер қатнасында жасалған жәмийетлик-сиясий лексикаға тән болған сөзлер де бар. Олар: *ақ патша, ақ сақал, арық ақсақал, ақ сарай, ақ сүйек, ақ қапшық (жыл атамасы), ақ табан шубырынды (дәўир атамасы), қызыл әскер, ақ пышақ, ақ жалаў, ақ үйли, көк қағаз (пул мәнисинде), ақ патшаның пулы, ақ патша теңгелери*, сондай-ақ, *қызыл қағаз (ҳүжжет), қызыл шүберек (пионер галстук)* сыяқлы дәўирге сай болған жәмийетлик-сиясий лексикаға тән болған сөзлер ушырасады.

К.Каримовтың «Ағабий» тарийхый шығармасында мәмлекет, ел басқарыў ислерине байланыслы – *ақ патша, ақ сақал, арық ақсақал, көк сақал атамалары өнимли қолланылған.* Мысалы: *Үйлериңе тарқалыңлар! Тарқалыңлар! Билип қойыңлар, <u>ақ патшаның</u> қолы узын! [7.IV,12]. Пристав қол астындағы бир неше қазақлар менен жергиликли ҳәмелдарлар – болыслар менен <u>ақсақалларға</u> сүйениў мүмкинлигин түсинди [7.IV,12]. Уезд дийқанлары сол ушын Дәўлетиярға исенетуғын, оны танығанлар да, танымағанлар да «<u>арық ақсақал</u>», деп ҳүрметлеп, той-мерекеде төрге отырғызып, алдына тапқанларын қойып қонақ қылып, соңынан ҳәрдайым: «Дәўлетияр <u>арық ақсақалды</u> күткенбиз», деп марапатланысып жүретуғын еди [7.III,195].*

Жоқарыда келтирилген мысаллардағы ақ патшаяғный патша мәмлекет басшысы, ҳүкимет, ел басқарыўшысы, басшы адам. Ақ патша Қазақстан ҳәм Орта Азияда жасаўшы түрк тиллес халықлардың көпшилиги Россия императорын Ақ патша деп атаған [2.I,56]. Мысалы, *Дилмаш ақсақалдың «<u>ақ патша</u>» деген сөзин: «белый царь» деп аўдарғаны начальнике унамады, шамасы қабақлары үйилип, әдеўир егленди,*